

VERDAGUER, CREADOR D'UNA GEOGRAFIA AL·LEGÒRICA DEL RIPOLLÈS

JORDI MASCARELLA I ROVIRA

Introducció

Les pàgines següents constitueixen un capítol del llibre sobre el Ripollès literari de Verdaguer que sospito que ja no es publicarà. He mirat d'acomodar-les tan bé com he sabut al format del present article, però considero que és just advertir el lector que amb aquesta sola part no he volgut ser exhaustiu ni hauria pogut ser-ho. No hi presento cap panoràmica del coneixement que el poeta va acabar de la nostra comarca, ja fos mitjançant les excursions que hi va dedicar, les lectures, el contacte amb les seves gentes... ni de la recepció de què la figura i l'obra de Verdaguer han estat objecte entre els ripollesos. Al contrari, m'he limitat a reflexionar només sobre dos elements que apareixen al llarg de l'extensa obra verdagueriana, tan definidors geogràficament del Ripollès com poden ser simbò-

Verdaguer jove, dibuixat per Pahissa

lics en aproximacions d'ordre més general: una muntanya i dos rius. Solament recollint doncs les referències al Puigmal i al Ter i al Freser, goso presentar algunes peculiaritats estilístiques i figuratives de l'autor amb el doble intent de transcendir el mer esbós pintoresc i de suplir l'oblit que la relació del poeta amb la geografia ripollesa ha sofert al llarg la commemoració del centenari de la seva mort.

He transcrit les generoses citacions de l'obra de Verdaguer en ortografia normativa, però he indicat quan calia les divergències respecte a les edicions d'origen. Per fer més llegidor el text, també he prescindit de les notes que acompanyaven l'original i he apuntat al marge el vocabulari que no es troba al *Diccionari* de l'Institut d'Estudis Catalans.

El Puigmal, de lluny

En les composicions primerenques de Verdaguer, ambientades en la seva Osona natal, les muntanyes serveixen alhora de fita en l'escenari i límit en l'horitzó. Una acotació, però, que no és sempre precisa, ja que amb el topònim "Tosa" designa el massís del nord que inclou el Puigmal, sense distingir-l'en particularment. De fet, la collada de Toses sembla haver rebut el nom de les muntanyes pelades que travessa, la tosa de Puigmal i la tosa d'Alp.

Uns versos de *Lo Rabeig*, dins l'obra juvenil d'inspiració mistralenca *Los amors d'en Jordi i na Guideta* (c.1865), palesen aquesta inconcreció:

Érem d'istiu; la neu de Tosa
de mica en mica s'era fosa
de tant assoleiar-se. Sols en aquesta part
d'ací a migjorn en la soleia
un clap o altre se n'hi veia
que hauríeu dit que s'hi esqueia
penjat per aquells cingles lo rodolant isard.

soleia: *solana*

(OCEP 29, p.187)

bé que en aquesta mateixa obra, en *Les Collidores*, esmenta clarament el topònim Puigmal:

D'eixa manera s'esbargien
los pensaments que enterbolien

lo cervell de la nina; així lo vent del nord
 quan de Puigmal a Ausona baixa
 va espellissant la broma baixa
 que dels tossals les cimes faixa
 i a pellincs per los aires se l'endú en son transport

a pellincs: *a trossos
 prims*

(OCEP 29, p. 199)

Segurament en aquest “toses” —més que no pas al poble de Toses, que ocupa la capçalera homònima de la vall ripollesa— es refereix també en una altra obra juvenil, *L'aventura d'en Samarró*, quan fa la caricatura del protagonista en una línia que s'acosta al que s'ha denominat la moda vallfogonesca:

¿Sabeu per què pot servir?
 per lleuger amb lletra grossa,
 perquè a la vritat ne va
 més que cap daina de Toses;
 i, cosa estranya!, que aquí
 en la planura d'Ausona,
 enc que tots semblen galàpets,
 ell no se n'alaba gota.

lleuger: *missatger*

vritat: *veritat*

enc que: en que *a
 l'original*

(OCEP 29, p. 104)

i podem rastrejar aquesta toponímia ambigua o polisèmica fins en l'edició definitiva de *Canigó*:

Per la muntanya d'on lo Segre brolla
 van a Toses florit i al pla d'Anyella.

(GAROLERA 1995, IV, versos 49-50)

La indeterminació és evident en d'altres obres de joventut (*Dos màrtirs de ma pàtria, Bellesa de la terra d'Ausona...*), tot i que es va perfilant la distinció a partir de *Capvespre de fogueres* (1868). En qualsevol cas, és prou il·lustratiu el canvi que el mateix autor va fer als versos inicials de *Manso*, en què la muntanya adquireix personalitat:

El que en la versió de 1866, presentada als Jocs Florals de Barcelona, deia:

Allà dalt, ont lo Tosa, tità rei de ma terra,
sembla que assalta el cel...

ha canviat en l'edició dins *Pàtria* (1888) a:

Prop d'on Puigmal, altíssim cloquer de nostra terra,
s'enfonsa dintre el cel...

Verdaguer emmarca la situació geogràfica de la plana de Vic per una escenografia muntanyenca que s'antropomorfitza progressivament. Així ho retrata en la composició que va dedicar a Sant Miquel dels Sants l'any 1879:

En mig d'una plana de cingles reclosa,
com reina que guarden de dia i de nit
los braços de l'aspre Montseny i del Tosa,
desperta somia la ciutat de Vic.

En aquesta ocasió la ciutat "reina gentil de la Muntanya" pren immediatament veu poètica per demanar als seus fills l'atenció que mereix l'homenatge, Sant Miquel dels Sants:

«—Colliu flors, minyones, colliu flors i menta,
puix tantes me'n porta festívol lo maig:
gojats que el sol daura, narcisos que argenta
lo Ter amb escuma de neu de Puigmal.»

versos en què esclata la pompa metonímica amb tota la seva esplendor: la puresa i la frescor de la neu muntanyenca que, feta aigua i escuma, mulla a la vora del Ter els narcisos de la plana. El riu, amb la seva mobilitat, ens apropa allò que és llunyà, ideal i transcendent de la muntanya, motiu que reprendrà en composicions com *Fontalba* (1888), encara que en aquesta darrera és innegable la influència del sonet d'Andreu Puig incorporat al llibre de Francesc Marés *Història i miracles de Nostra Senyora de Núria*, imprès per primer cop el 1666 i reeditat i traduït fins al segle XX.

La collada de Toses, presidida pel Puigmal, des de coma Ermada.

L'ascensió

Amb el pas del temps la llunyania es va empetitir: en iniciar-se la dècada dels vuitanta, Verdaguer s'interessa per l'aproximació física en aquestes muntanyes. De fet, ja les havia tingut a prop en el decenni anterior, arran de la pujada a Sant Joan de les Abadesses que tenim documentada de 1873, la primera entrada al Rosselló per Camprodon, Molló i el Coll d'Ares o l'estada a la Cerdanya el 1877. De pocs anys més tard coneixem dues mencions de la seva pujada al Puigmal, gràcies a la correspondència escrita des de Llivia aprofitant paper timbrat del santuari de Núria, adreçada a Jaume Collell i a Claudi López, respectivament:

Llivia, 3 agost 1880.

+

Estimat amic:

ahir sortírem de Núria amb lo Doctor Pere Sala, passant per la vall D'Eina, per tu tan celebrada. Ell se n'anà a Puigcerdà i jo, que no tinc gaire afi-

ció a pobles grans, me só quedat a Llivia per empendre alguna sortida en eixa Cerdanya, com allí [i.e. a Núria] l'he empresa per Puigmal i Carrença. [...]

Estes muntanyes són molt altes, però la poesia n'és encara més; des de llur cim no he vist sinó la meua pobresa i el meu no-res. Nostre amic Aguiló trobà en Puigmal una poesia trista; jo no sabia escriure'n res. Te diria moltes coses, mes tinc d'enviar la carta al correu, i altre dia tindrem més temps. [...]

(CASACUBERTA-TORRENTS 1971, 224)

Llivia, 3 agost 1880.

+

Querido amigo:

otra vez me tiene usted entre las nieves del Pirineo, contemplando desde sus altas cumbres los valles y hondonadas de mi querida Cataluña.

He pasado ocho días en el santuario de Nuria, haciendo largas excursiones a las montañas que lo rodean. He subido a Puigmal, que es el pico más elevado de la parte oriental de la cordillera, y me preparo para hacer una ascensión al Carlit o a Puimorén o a los célebres lagos de Lanós y Maranges.

La subida al Puigmal tuve la suerte de hacerla con el Marqués de Marianao, que me preguntó por todos ustedes, y con el Conde de Sicart una hermosa mañana de julio. Es en vano decirle a usted que estoy muy bueno; la vida esta no puede hacer más que bien tanto al cuerpo como al espíritu, y quisiera que usted la probara unos cuantos días.[...]

(CASACUBERTA-TORRENTS 1971, 225)

La poetització d'aquesta experiència excursionista i panoràmica, la va formular en el *Canigó*, especialment en el Cant IV, intercalant-la en l'acció dels protagonistes:

De puig en puig pel coll de Finestrelles
s'enfilen de Puigmal a l'alta cima;

tota la terra que el meu cor estima
des d'ací es veu en serres onejar:
Olot i Vic, Empúries i Girona,
i allà, en lo cor de l'espanyola Marca,
lo Montserrat, de quatre pals, com barca
que d'Orient la perla ens ve a portar.

(GAROLERA 1995, IV, versos 33-40.)

A mida que Verdaguer, en les seves excursions, s'eleva muntanyes amunt, el Puigmal continuarà essent un punt de referència obligada. En principi des d'una perspectiva merament visual, com quan havent pujat la Pala Alta de Serradé escriu: "Lo Pirineu se veu des de Puigmal, Alp, Cadí, muntanyes de Carlit fins a Fontargent." (GAROLERA 1992, p.215); o, de la punta de Montcalm "se descobreix part d'Andorra, totes ses muntanyes, algunes del Pallars, les innumerables de l'Ariège, i les de Cerdanya i Cadí, Puigmal i Canigó a l'extrem". (GAROLERA 1992, p. 241)

Però de mica en mica, seguint un procés d'abstracció, es deixa d'enumerar la constatació visual per arribar al valor absolut: "En Tancalaporta lo Cadí s'eleva a sa major altura, casi comparable a l'Alp i al Puigmal." (GAROLERA 1992, p. 194)

Aquest és un recurs habitual en Verdaguer: com tants d'altres viatgers, en els seus recorreguts acostuma a establir connexions entre allò que percep i les experiències assaonades de la seva terra. El Puigmal hi constitueix un punt de referència constant, i hi apareix comparat, per exemple, al pic Aitana i al Puigcampana quan costreja el País Valencià anant cap a Tànger; o amb el pic més alt de Sierra Nevada, en el seu quadern de notes quan retorna d'Amèrica.

La càrrega lírica de la muntanya

Evidentment, aquest protagonisme del paisatge, de la muntanya, no es tanca ni s'exhaureix en la mera constatació dels seus valors geològics o hipsomètrics. La mola del Puigmal entronca amb l'expressió de l'emotivitat lligada a la terra, la projecció subjectiva tan cara als romàntics. Vegem-ho, per exemple, en un text originat en la seva excursió al Pirineu de 1883, a la Cerdanya, que va tornar a aprofitar en *Posta de sol* (GAROLERA, 1992, p. 292-293):

[Cerdanya, 17 de juliol 1883]

Lo sol, que es pon en un cel com uns ulls de dotze anys, aboca ses darres llums a l'encantadora plana, i la rossor dels blats creix amb la rossor de sos raigs, que baixen drets i obliquats com lo pinzell d'una mà invisible. I l'or de les feixes apar que s'estén a les verdoses prades i salzeredes que, en gracioses línies, segueixen lo Segre Cerdanya avall; a les "pino-ses" negrenques que faixen les muntanyes d'Alp, Toses, Puigmal i totes les de la serralada de migdia fins al pelat Cadí; a les boires que s'ajoen, més blanques encara, en ses cimes blanquinoses, com en los arbres més alts los aucells cansats de volar; i en lo cel mateix, que en eix instant misteriós sembla prendre quelcom de la vestidura de la terra, o millor, sembla voler vestir-la un instant amb la seva, rica i resplendent.

(GAROLERA, 1992, p.185-186)

O, potser encara més, en els *Records de ma missa nova* amb què evoca la plana de Vic, la capella de Sant Jordi de Puigseslloses, en un exercici nostàlgic de Verdaguer més madur, ja desgastat per les circumstàncies personals i públiques (aparegut a "L'Atlàntida" el 1896), on el Puigmal es torna a identificar amb el nord del paisatge osonenc:

Era un dia serè i hermós, mes era un dia d'octubre. Lo Pirineu mostrava ses valls i fondalades sense una congesta de neu, mes sa mateixa netedat feia recordar que els graners no s'escombren mai com lo dia abans d'omplir-se; les rouredes que volten i claegen lo pla i les pollancredes que s'hi creuen verdegenc encara, mes ja no amb la lluenta verdor de la primavera. L'istiu, amb son mantell de foc, havia tramuntada la serra, i la tardor esgrogueïda s'ensenyoria poc a poc de tots los boscs de la plana. Mes lo vent de tramuntana que hi feia ja entrada per la banda de Puigmal, arrombollant alguna fulla seca pels camins, no se m'enduia cap il·lusió, ni m'esfullava cap somni.

(OCEP 26, p. 127-128)

La fita geogràfica i política

En una altra de les projeccions romàntiques del paisatge, Verdaguer tradueix també el relleu geogràfic en el polític. Per exemple, al cant IV de *Canigó* ens fa participants de la transformació de la muntanya en fortalesa:

És del Cadí la serralada enorme
ciclòpic mur en forma de muntanya
que serva el terraplè de la Cerdanya
per on lo Segre va enfondint son llit.
Resclosa fóra un temps d'estany amplíssim
a on, en llur fogosa juvenesa,
aqueixos cims miraven la bellesa
de son alt front avui esblanqueït.

ciclòpic: *ciclopí*

Avui l'estany no hi és, i alta muralla
d'un castell de titans és eixa serra,
per escudar la catalana terra
fet sobre el dors del Pirineu altiu.
Noufonts, Carlit i Canigó i Meranges
són ses quatre ciclòpiques torrelles
i són eixos turons ses sentinelles
on encara les àligues fan niu.

Lo vell Puigmal d'espallla rabassuda
és l'*arx* d'aqueixa altiva fortalesa,
que en set-cents anys lo sarraí no ha presa,
fent-hi bocins la llança fulgurant.

arx: punt més alt
i protegit d'una
fortificació

(GAROLERA 1995, versos 65-84)

O en l'estrofa inicial de la poesia *Manso*, com ja hem vist dedicada en aquest heroi de la guerra de la Independència nascut a Borredà (territori, en aquells dies, del monestir de Ripoll), hi ressalta la vinculació entre el paisatge i l'esperit polític que n'emana:

Prop d'on Puigmal, altíssim cloquer de nostra terra,
 s'enfonsa dintre el cel,
 s'oïren mots un dia d'esclavitud o guerra,
 i amb retrò respongueren enrogallats pla i serra:
 «—Guerra de mort cruel!»

(*Pàtria*, p. 44)

En la cançó d'ambientació medieval *Lo gegant i la cativa* (de fet, una al·legoria referida al rei Jaume I el Conqueridor i l'illa de Mallorca), ho trans porta a un terreny historicollegendari:

Aquell rei és un gegant,
 lo fer camí poc li costa:
 amb quatre passes se'n ve
 de Puigmal a Tarragona;
 com pescador dintre el riu
 ell se n'entra en la mar fonda,
 la mar li arriba al genoll,
 lo seu front los núvols toca.

(*Pàtria*, p. 50)

on retrobem la centralitat geogràfica del Puigmal, com a lloc d'origen i par tença de l'heroi cristià que s'aboca a la lluita contra el rei de Tunis.

A *L'Arpa* (c.1886), una obra de recuperació enyorívola del seu propi passat, ambientada en la capella de la Damunt, l'escenografia s'acompanya de la personificació, en aquest cas accentuada per la cànida percepció infantil que s'hi recrea en el precís moment d'entrar en contacte amb la iniciació poètica:

La mare seia al marxapeu del temple
 i jo, mig recolzat sobre sa falda
 i a tres dits de mos ulls l'instrument músic,
 omplia la rodona portalada.
 Jo mentres l'ona cèlica bevia,

primerenca regor de la meva ànima,
 a través de les cordes, fonts perennes
 per on lo paradís se m'hi vessava,
 a aquell bocí de món que conceixia,
 a la terra i al cel doní una ullada.
 Que hermosos los trobí! Per la finestra
 de reixa d'or si jo els vegés encara!
 Vegí el Montseny engarlandat de boscos;
 vegí el Puigmal de cabellera blanca,
 damunt la serra del Pirene altívol
 com un gegant al cim d'una muralla.
 I entre ells, estesa en son conreu, Ausona
 a prop del Gurri de lluentes aigües,
 com gentil segadora muntanyesa
 que dorm al peu de son falçó de plata.

(*Pàtria*, p.91-92)

El Puigmal presideix ara no només la local "Tosa" de les poesies principals, sinó el mateix Pirineu on, com hem vist més amunt, convergeixen serralada i muralla.

Finalment, encara que sigui datada del mateix any 1888 en què publica *Pàtria*, Verdaguer fa aparèixer la poesia *La veu del Montseny* en el darrer llibre que veuria imprès en vida, *Aires del Montseny* (1901), un diàleg entre el Puigmal i el Montseny sobre la situació del país:

No és gaire obirador damunt lo mapa
 mon estimat poblet de Folgueroles:
 son nom és una titlla
 al peu del nom de les ciutats superbes,
 però Déu l'ha posat entre les dues
 muntanyes capitals de nostra terra,
 com bri d'herba entre enormes mil·liaris.

obirador: *visible,*
perceptible

És un pal de telègraf a on toca
l'elèctrica corrent que d'una a l'altra
envia la bonança riallera
o el temporal que udola com un monstre.

Una tarda d'estiu los negres núvols
s'encastellaven en sos fronts altívols,
com les idees en lo front de l'home
que de passions indòmites és presa.
Los trons sotraquejaven en l'altura;
al formiguer corrien les formigues,
al mas los masiaires;
del camp d'a on los segadors fugien
ne venia fortor de polseguera.
La xafigor feia doblar los braços,
i sobre el pit, feixuga,
feia abaixar l'enterbolida testa.
Jo no recordo si despert o en somnis
sentí dels dos gegants l'aspre llenguatge.

Deia Puigmal: «—Amic Montseny, ¿no et sembla
que minva la nissaga catalana?

Un dia, no cabent en la planícia,
a viure se'n pujava en les altures:
en cada clot bullia algun vilatge,
en cada peu de roca, una masia.
Eren les serres formidables ruscos
a on brescava un poble gran i sobri.
Avui pertot arreu se veuen runes,
sols lo vent interromp l'etern silenci
que omple totes les conques pirenaïques.»

«—No minva, no» lo vell Montseny respon-li.
«Sols minven, ai!, sa fe i sa força hercúlea:
la gent qui davallà d'aqueixes cimes
ara s'engolfa en la ciutat ja plena,
i en los estanys les aigües se corrompen

*engolfa: desemboca
sense força*

i en lo buirac les flextes se rovellèn.»
 Puigmal diu amb veu aspra: «—Si no minva,
 doncs què s'és fet lo regne de Don Jaume?
 doncs què s'és fet lo Rosselló granívol? *granívol: fèrtil en grans*
 què la Cerdanya, en dues migpartida?
 Més sortosa, la túnica inconsútil
 de Jesucrist fou a la sort jugada!
 ¿Què es féu la voladúria de ses glòries,
 i què es faran ses lleis i son llenguatge?
 ¿Roures que tenen ja en la vella soca
 la feixuga destrai del centralisme?
 Oh, Déu, la raça catalana és morta!»

«—Què dius?» Montseny respon, «mai fou tan viva,
 però ses mans no branden ja lo glavi
 sedent de sang ni l'homicida llança, *sedent: sedejant*
 sinó les eines del treball feixugues,
 lo timó de la nau i de la rella.
 Mai tanta vinya engarlandà amb ses tòries *tòries: toies a l'original*
 sos puigs assoleiats, ni tantes messes
 amb llenç d'or abrigaren la planura.
 Mai a sos ports volaren tants navilis,
 com aurenets a son niu portant-li
 presents de tots los regnes de la terra.
 Jamaí, jamaí sos Jocs Florals sentiren
 de trobadors novells tanta cantúria!

»Mentre els aucells refilen en sa brosta,
 mentres de flors i fruita s'enjoïella
 no és mort encara l'arbre de la pàtria.
 Si dorm a la seva ombra alguna tribu,
 en lloc de fer-li de fiscal, ajuda'm
 de tos torbs amb la veu a despertar-la.»

Llavors a un tro respon un tro feréstec
 que ressona set voltes per los núvols,
 los cims i l'aiguavés i la planícia

sotraqeiant amb aspre terratrèmol.
 Jo em deixondí i a ma estimada pàtria
 la sang vaig oferir, l'arpa i la vida,
 clavant mon front a terra, de vergonya
 de sols tenir per ella un gra d'arena.

(Aires, p.64-68)

Una simbologia polièdrica

Recapitulem: fins aquí he procurat resumir com Verdaguer condueix al llarg de la seva obra un procés d'afinació topogràfica i toponímica. De la primerenca ambigüitat entre Tosa i Puigmal, en la dècada de 1880 passa a adoptar decididament el segon. El "Tosa" s'esvaeix progressivament i en canvi el Puigmal queda fermament identificat i fixat. Els viatges del poeta pel territori bé devien ajudar a la concreció; i segurament la major difusió general d'aquest darrer topònim, gràcies a l'emergent literatura excursionista, també hi devia tenir alguna cosa a veure. En tot cas, en l'imaginari verdaguerià el Puigmal adquireix la personalitat de la muntanya on es concentren les essències "antigues" de l'ànima catalana, un símbol d'immobilitat, de resistència als canvis, de grandària, de majestuositat, d'identificació i de salvaguarda del territori.

I en aquest punt, pel contrari, he d'acabar l'apartat muntanyenc amb una aparent contradicció: el procés de trasllació del Puigmal.

En efecte, en la poesia de Verdaguer, la mola del Puigmal es veu parcialment transportada en una ocasió ben simptomàtica: en la portalada esculpida de Ripoll. No pas en la conegudíssima descripció del Cant d'Oliba, l'XI, de *Canigó*, sinó en els *Goigs de Santa Maria*. Aquesta obra, encarregada per l'acabament de la restauració de l'antiga església monestirial, va ser publicada en diverses ocasions en vida del poeta, entre 1894 i 1901 (en diversos fulls solts des de 1894, en "La Veu de Catalunya" del 29 de juliol de 1894, dins la *Corona poètica à nostra senyora Santa Maria de Ripoll* el 1895, en el periòdic "La Creu del Montseny" d'1 d'octubre de 1899, dins *Ayres del Montseny* el 1901...) i en conservem un esborrany manuscrit. En una de les seves còpies diu:

De la patria bella Aurora,
que per Ripoll nos iugé,
de Catalunya Senyora,
feu refflorir nostra ff.

La bandera Vos donareu
al Comte Guillem? Piles,
y'l pays que conquistareu
potrimoni fou dels dos.
Esa Estrella guadora,
catalans, seguiu-la bé:

Oh Comtesa, cap é Ausona
vostre mantell s'axampla,
s'axampla fins Barcelona
y la Patria s'hi abriga.
Escombrada de gent mora
Catalunya renaixquí:

Perque us faga companyia
vos fundá aqueix Monestir,
hon en terra nit y dia
cants del cel pugau sentir.
Lo seu Fill vos hi empenyora
per cantárvosli també.

Del Pilós seguint l'exemple
son benent Bibbe y Abat,
vos dedícs aqueix gran Temple,
alguer del Principat.
De la Patria Fundadora,
que sa llar aquí tingut:

v. Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.

Assecan com doble flamo
sos dos braços al Senyor,
ab set ábsides reclama
los set dons del Sant Amor;
rich mossaych té per estora,
per cimbori un encensat:

¡Quina página de gloria
ab son díu li grava al front,
ab los fets de nostra historia,
la sagrada, y la del mon!
Jesucrist eix cel cañlora,
de l'amor astre seré:

Es aqueixa portalada
grandíds arch triomfal,
que us atjá la Patria amada
d'una roca de Puigmal,
Oh Judith, escapçadora
de Holofernes agaré:

Nostres Comtes tots venían
á portarvos llurs trofeus,
y, al morise, tots volían
reposar á vostres peus.
De tots ells sou guardadora
del Pilós é Berengué:

A vostra corona bella
vos hi posan per florens
cada cim una capella
exos cingles y torons;
d'exos pobles sou Pastora,
la ramada us coneix bé:

Mans sacrilegues un dia
cremaren eix Monestir,
y ¿de Vos, dolça Maria,
nos haurém de despedir?
Sospirant díu qui us anyora,
Sol del cel qu'án vos veuré?

Uch Tante nostre Pare,
qui en son cor té els catalans,
díu, al véurens sense Mère,

a. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS

Deus, qui per Immaculatam Virginis Conceptionem dignum Filio tuo habitaculum preparasti: quæsumus; ut qui ex morte ejusdem Filii tui prævian, tam ab omni laque præservasti, nos quoque mundos ejus intercessionis ad te pervenire concedas. Per eundem Dominum, etc.

Primera impressió, en bifolis, dels *Goigs de Santa Maria de Ripoll*, obra de Verdaguer (1894), amb un medalló dibuixat per Alexandre de Riquer.

Goigs de Santa Maria de Ripoll

vull que'n tinguem com abans;
y es Estrella de la aurora
la que trista ahí's pongut:

Oh Maria, vostres braços
nostra Patria aquí han bregat,
ans de fer sos primers passos
de Ripoll é Montserrat.
A esa terra que us adora
de sos mals guariola bé:

Dels mil anys de nostra gloria
Vos, Maria, sòne'l Sol,
la clau d'or de nostra historia
que té aquí sagrat bregol.
Del pays Conquistadora,
conquistau los cors també:

Vos sou la Àliga divina
qui ensenyreu de volar
à una raça geganina
per la terra y per la mar.
De la Patria vellidoira,
desvetllau vostre aligut:

En aqueixa confluència
de torrents y de camins,
font d'amor y de clemència,
esperau als pelegrins.
Dels malalis sou guariadora,
sou consol de qui no'n té:

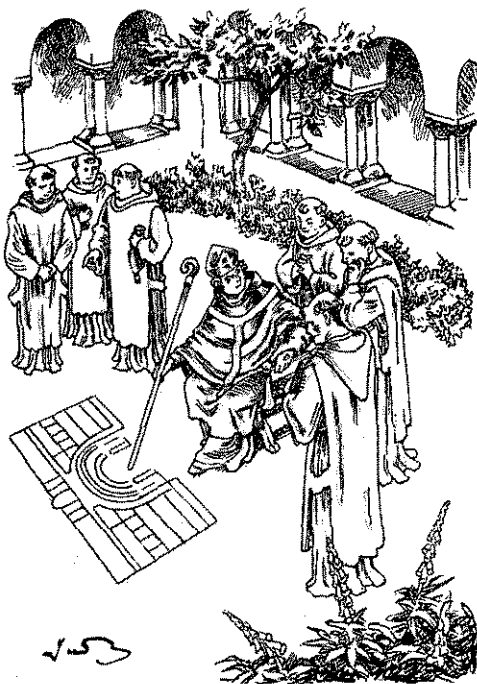
Puix un altre Bisbe Oliva
aqueix Temple he restaurat,
Vos que'n sou la pedra viva
restaurau lo Principat.
De la raça fundadora
l'esperit tornau també:

De la patria bella Aurora,
que per Ripoll nos iugé,
de Catalunya Senyora,
feu refflorir nostra ff.

JACINTO VERDAGUER, PVRE.

És aqueixa portalada
 grandiós arc triomfal
 que us alça la Pàtria amada
 d'una roca de Puigmal,
 oh Judit, escapçadora
 d'Holofernes agarè:
de Catalunya Senyora,
feu reflorir nostra fe.

No pot deixar de sobtar-nos aquest moviment, contrari al procés de fixació que havíem observat. És més, si fins aquí havíem assistit a la cristianització del paisatge (les creus que coronen el Canigó o el Montseny en són un exemple, que els seguidors de Verdaguer imitaran al Ripollès anys a venir amb les creus del Taga o de Sant Amanç), ara ens enfrontem al fenomen

Il·lustració de Junceda per al Canigó, on recrea la planificació de la portalada de Ripoll.

invers: la muntanya baixa, en la seva materialitat de roca, a ser consagrada d'una forma no pas menys simbòlica. ¿Es tracta només d'una particular afirmació literal de l'adagi que diu que "la fe mou muntanyes"? Retinguem de moment el detall, que no crec gens anecdòtic i que miraré d'interpretar tot seguit.

Lo Ter i lo Freser

La personificació de la natura n'intensifica el dramatisme. Miquel Arimany parlava del tractament del paisatge per part de Verdaguer com d'una "tendència teatralitzant"; Carles Miralles, per la seva banda, hi veu el pont de continuïtat entre èpica i lírica. En qualsevol cas, la figura retòrica de la projecció animista crea unes tensions d'imatges que ens reboten com en un mirall. Quan muntanyes o rius es presenten, actuen, parlen i jutgen com els humans, ¿no assistim a un judici sobre aquests mateixos humans?

Acabem de veure-ho a propòsit del Puigmal, de la muntanya, símbol clàssic de la solidesa, de la immobilitat primordial, que, arribat un punt de tensió màxima, pren elements del seu contrari: la dura roca acabava essent domesticada —i consagrada— per la doble via del moviment i del treball.

Si la presència d'aquesta tensió és realment sistemàtica i significativa, esperarem trobar-la també en el seu aspecte complementari. En el cas del Ripollès, disposem d'un bonic exemple de com el poeta descriu i narra allò que per definició és làbil, fluent, movedís, nerviós i inatutable, en un tòpic que es remunta a Heràclit: els rius.

Verdaguer tracta aquest tema en la poesia *Lo Ter i lo Freser*, publicada definitivament dins el recull *Pàtria* (1888), però que els estudiosos han resseguit endarrere fins a l'any 1881 o 1883 (Casacuberta, p. 170), formant part d'un projecte inicial de *Canigó* i emparentant-la amb la *Fontalba* que hem trobat en el camí de Núria. En lloc d'aquestes, el poeta va posar en llavis de la Fada de Fontargent, en el Cant VII, la poesia *Noguera i Garona*, que Verdaguer veia semblant a la que ens ocupa: "lo Ter i lo Freser comença amb les mateixes imatges que el Noguera i Garona", escrivia a Collell el març de 1886 (CASACUBERTA-TORRENT 1977, 544). Podem constatar alguna semblança més enllà de la mateixa imatge inicial, segons que ha apuntat Narcís Garolera. En efecte, Maurice Gourdon publicava a París el 1884 la guia *A travers de l'Aran: Itinéraire d'un touriste*, que recull en les pàgines 78-81:

Voici la curieuse légende que me raconta un vieux pâtre de Montgarry: «Un jour la Garonne et la [Noguera] Pallaresa, lasses de rester au col de Béret, gagent à celle des deux qui arrivera le plus vite en France. Le pari est tenu, et les voilà qui se mettent en marche. La Garonne vive, impétueuse, part et bondit au travers de l'Aran; la Noguera moins bruyante, de caractère plus pacifique, se promène dans les pâturages, se flatte de franchir la frontière quand elle le voudra. Mais elle n'y peut pas parvenir. Elle s'enfuit alors vers le sud, et se jette à la mer pour y cacher la honte de sa défaite.» De là serait né ce proverbe aranais:

“S'en va la Noguera per Louz
tot douz,
Garona per Aran
braman.”

(GAROLERA 1992, p. 44 n.197)

La similitud temàtica és, doncs, remarcable; i és ben possible que Verdaguer veiés la incorporació a *Canigó* d'ambdues poesies com una mena de redundància inexcusable, com ja ha assenyalat Ricard Torrents (TORRENTS, 1995). D'altra banda, cal reconèixer que el motiu de la competència fluvial era comú en d'altres obres de l'època que tracten les valls ripolleses. Per exemple la breu comparació que figura en la *Historia de Camprodon*, de Josep Morer i Francesc d'Assís Galí, publicada el 1879: “El Ter i el Ritort, que tienen aquí sus fuentes, dividenla en dos valles paralelos, y en hermosura y variedad rivales.”

En tot cas, per raons diguem-ne d'estratègia, mossèn Cinto es resistia a fer aparèixer *Lo Ter i lo Freser* com una poesia solta. En una carta a Jaume Collell, el gener de 1886, li deia:

+

Mon estimat Jaume:

Me reca molt la poesia del Ter i del Freser: com a un jardiner que no té sinó una flor lo veure-la esfullar, que no és altra cosa publicar aixís. Espera l'any vinent i te la daré dos mesos abans de fer lo recull. Allavors ja fa bé al ram que ha de sortir; ara seria una esperança menos. Per sortir en un volum de poesies ja estampades, com són totes menos aqueixa, no cal sortir. Sembla que Déu no vulla que te l'envie, puix avui, lluitant amb ton desig de publicar-la, l'he cercada i no n'he trobat rastre.

Lo Canigó fa sa via: les cartes que rebo valen los articles que surten. Déu
me'l beneesca.

Teu afectíssim en Jesús.

Jacinto, p[re]v[e]re.

(CASACUBERTA-TORRENT 1977, 531)

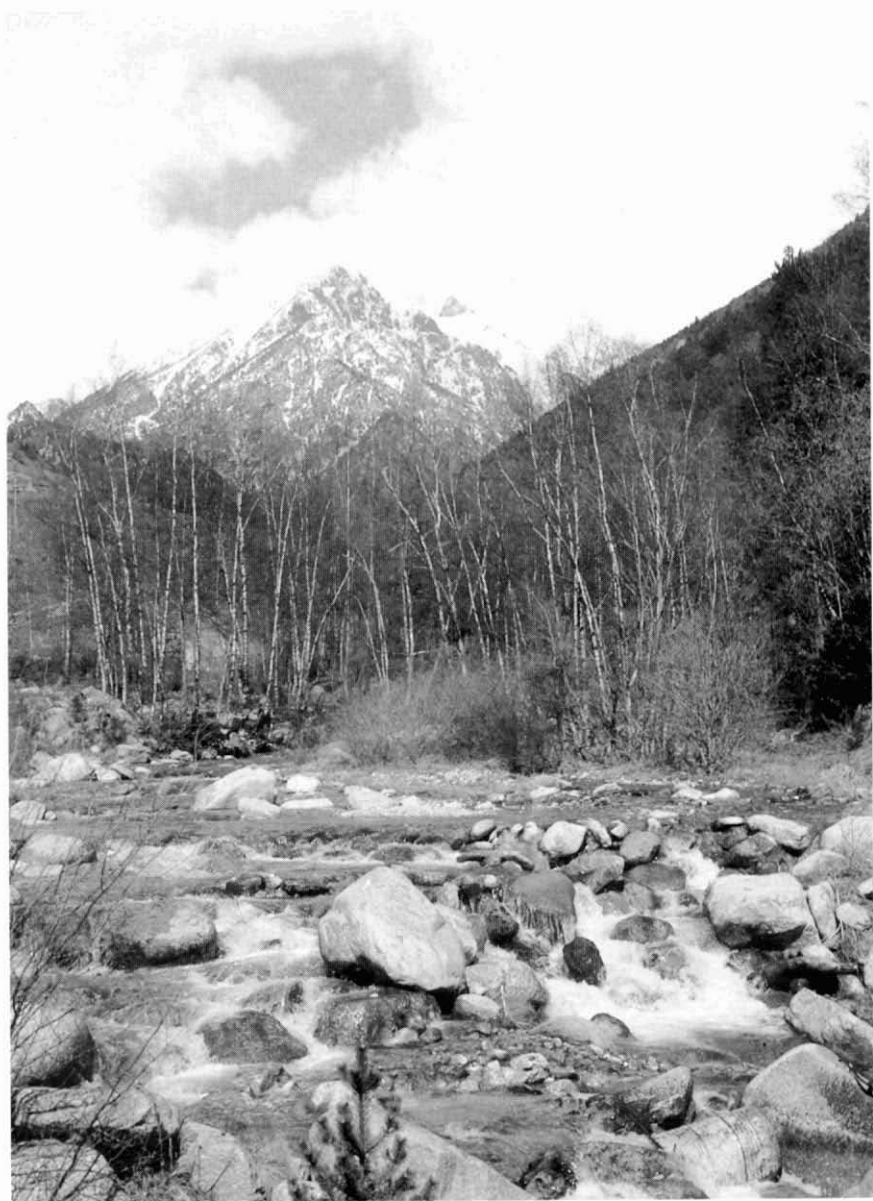
però acabaria publicant-la, a contracor, en *La Veu del Montserrat* del 20 de març de 1886, precisament la vigília de ser coronat amb llorer en “nom de Catalunya” durant la festa d’inici de la restauració de Ripoll. Vegem-ne el text:

Lo Ter i lo Freser una aspra serra
tingueren per bressol,
bessons que vegé nàixer de la terra
la llum del mateix sol.

El Freser en el seu curs alt, des de Bastiments.

El Ter jove, sota la balma de les Donzelles amb el Gra de Fajol al fons.

«—Si vinguesses amb mi, com jugaríem»
digué lo riu Freser a son germà,
«amb les perles i flors que trobaríem
tot rossolant del Pirineu al pla!»

«—Si anem plegats no en trobarem pas gaires»
respon l'altre dels rius;
«anem cada u per ell, com nois rodaires
que van a cercar nius.»

I afegeix, refiat de sa llestesa,
lo Freser: «—Qui a Ripoll arribe abans
pendrà a l'altre lo nom i la riquesa;
això també s'estila entre els humans.»

Quiscun per son vessant, los dos parteixen
saltant com dos cabrits
que al sortir de la pleta s'esborgeixen
pels ginestars florits.

Llarguíssima pel Ter és la baixada,
però per davallar un riu és llest;
troba en cada baixant una marrada
mes, si plau, lo camí s'acaba prest.

Per la balma passant de les Donzelles
no escolta el càntic dolç
amb què responen les aloges belles
als tords i rossinyols.

Les fades eren d'eixa vall mestresses,
tan sols d'elles i d'ells s'oïa el cant;
encara no hi cantaven abadesses
en lo vell monestir de Sant Joan.

No hi havia a Segúries temple encara,
ni a Camprodon castells;
res hi vivia de lo que hi ha ara
sinó les flors i aucells.

Mes lo Ter davallava davallava,
no estava pas per toies ni cançons,
tot cant en son murmuri s'ofegava,
tota flor se marcia a sos petons.

A l'altra banda de la serra brolla,
com peresós corser
que entre les herbes sa carrera amolla,
l'ajogassat Freser.

Dels cims de Finestrelles congestosos
s'atura a recollir lo fred suor,
les cristallines fonts i rius lletosos,
argent que el sol d'estiu barreja amb or.

*congestosos: que
tenen neus perennes*

En una sola garba los enfeixa
trenant son curs amb ells,
per més enllà a cascades la madeixa
desfer de sos cabells.

Anguileja, s'estimba, corre i salta
jugant amb lo palet rodoladís;
rellisca com lo plor per una galta
marges avall, com per un cingle llis.

Se cansa i en l'ombrívola verneda
s'atura a reposar,
o llarga estona enamorat se queda
les flors a festejar.

Amb les pastores de la vall de Ribes
s'atura a fer-los de polit mirall;
de bressol a les fades, que catives
té en ses presons de marbre i de cristall.

*catives: presoners, captives
ses presons: les
Coves de la Vall
de Ribes*

I sempre baixa amb gran murmur i fressa,
 mes troba ja a Ripoll
 lo Ter, que hi davallà gastant més pressa,
 més pressa i menys soroll.

Prenent son nom, féu-li present de sa ona
 que rodolà amb les seves cap a Vic.
 De Vic cap a les selves de Girona,
 i al pla de Roses tan plasent com ric.

Quan hagué vist d'Ausona les boscúries,
 les flors de Sant Daniel,
 la mar que en perles torna avui, a Empúries,
 les llàgrimes del cel,

digué: «—Si jo hagués vist eixes vorades
 quan ahir davallava d'Ulldeter,
 s'hí haurien adormides mes onades,
 i eix riu s'hauria anomenat Freser.»

(*Pàtria*, p. 85-89)

Una lectura que podríem qualificar de "clàssica", per tal com es fonamenta en una simbologia de llarga tradició i es manté adequada als nostres temps, ens indueix a interpretar el text com una al·legoria de la vida humana i la consciència de no haver prestat atenció a la fluència vital fins que ja és massa tard. El Ter simbolitzaria l'aspecte aqueferat de la nostra existència i el final de la composició, que és també el final del recorregut, contindria la moralitat que ens invita a la reflexió.

Aquesta interpretació, tocada d'un agradable matís hedonista, no ens hauria de fer perdre de vista que Verdaguer no era un superficial bucòlic. Quan mira els rius és capaç de fer consideracions d'un pragmatisme ben contemporani. Per exemple, en el seu viatge per Europa el 1884, davant el Neva, apunta en el seu quadern *A vol d'aucell*:

Nostre Ter i nostre Llobregat, que al costat d'aqueixos són rius de per riure, són fonts, raigs de porró, comparats amb ells; mes se mouen, corren, salten; i no és tot jugar i saltar, sinó que treballen, ajuden els pobles que

s'han assegut en ses riberes i els han cenyit d'hermoses palanques i ponts de pedra. Lo Llobregat naix i, petit com és, ja fa moure, a quatre passos, les moles d'un molí. Lo Neva mor sens haver donat moviment a una fàbrica.

(GAROLERA 1992, p.61)

D'altra banda, podem aportar un text testimonial, signat per Guillem d'Anglesola el 1896, que ens serveixi d'il·lustració a propòsit de la lectura contemporània de la primera part de l'episodi: de la juguesca a l'arribada a Ripoll i l'establiment del nom. El ripollès General Ginestà i Punset –que s'amaga sota el pseudònim esmentat– va publicar el conte titulat *Lo Ter i lo Freser* dins una col·lecció de “Tradicions Ripollesas” a “*l'Atlàntida*”, revista nominalment dirigida pel mateix Verdaguer. Tant si es tracta de fer menció d'una tradició prèvia a la poesia de mossèn Cinto (que ja hem vist que podria existir), com d'un reflex o traducció en prosa dels seus versos, el nou text conté els elements bàsics de la interpretació:

Lo Ter i lo Freser

Allà en les asproses serres dels freds Pirineus, i sens moure's de la boca de les fonts d'a on brollen, un jorn los rius Ter i Freser aixís parlaven:

«—Escolta, germà Ter» lo Freser digué, «ja saps que Déu, al posar-nos al món, ha volgut que féssim plegats la via; que plegats rebéssim les impressions que en nostre viatge havem de rebre, i per lo tant sentencià de que a l'arribar a Ripoll barregeéssim nostres aigües. Per lo qual o tu o jo havem de perdre lo nom.»

«—Bé és veritat» lo Ter contestà.

«—Donques, què diries que tinc pensat?» prosseguí el Freser.

«—Tu diràs, riu.»

«—Que ens poséssim en marxa i que el primer que arribés a Ripoll fos el que deu haver de conservar lo nom durant lo resto del trajecte fins al mar.»

«—No em sembla pas mal pensat.»

«—Marxem doncs?»

«—Marxem!»

I els dos rius com de plata, serpentejant serpentejant feren via cap a Ripoll. Però lo Freser, carregat d'il·lusions, s'aturava a besar les mils i

mils de flors que a son pas trobava; en tant que el Ter, sense entendre's de coses, saltant per damunt les roques que deturar-lo volien, arribà a Ripoll quan encar l'altre trigà molt bella estona a fer-ho.

Per fi arribà el Freser, i al veure que son germà, lo Ter, l'esperava, li va dir:

«—D'aquí en avant farem la via plegats portant lo teu nom. He perdut, mes no em sap greu perquè quant menos he disfrutat de les besades d'hermoses floretes que en la vall de Ribes es crien.»

I, cantant dolces cançons que pel camí havien après, plegats ferén via vers a Sant Quirze de Besora.

Davant d'aquestes dues interpretacions, "clàssica" i "local", crec que és possible i justificable una lectura alternativa. La competició entre els rius es planteja inicialment com un joc. El "peresós corser" del Freser "sucumbeix" davant la temptació de les senzilles diversions i belleses de muntanya; el Ter, per contra, es concentra en la victòria; i, una vegada ha vençut i s'ha obrat la reconciliació fraterna, es permet una experiència més contemplativa de les noves belleses en el seu curs baix. La qüestió —ho apunto només a tall d'excurs— ¿no suposa una contraposició de la plana amb la muntanya (que d'algun manera també insinuava amb l'oposició entre Montseny i Puigmal, com hem vist més amunt), en què la "terra baixa" es veu afavorida per les simpaties madures del poeta?

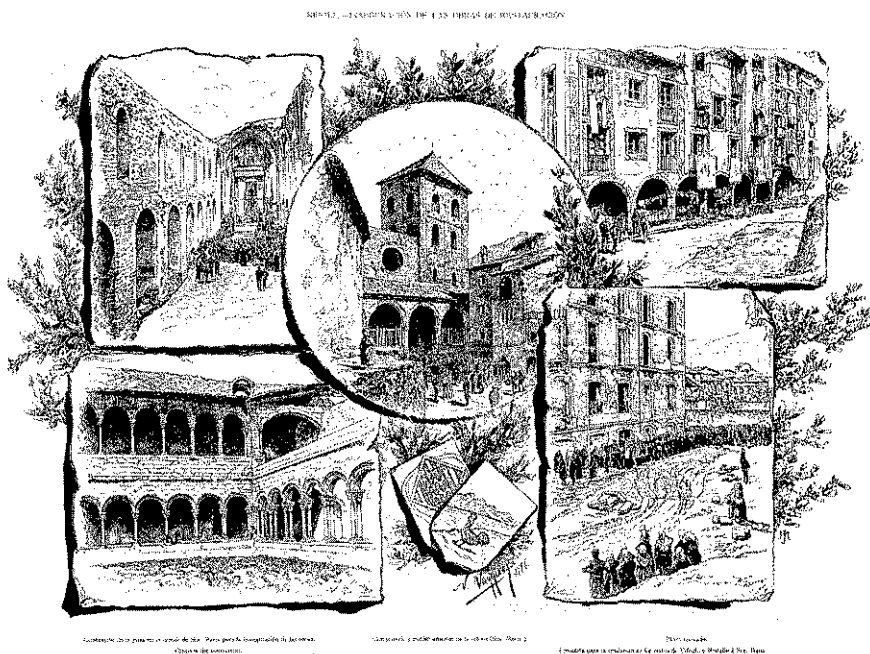
Conclusió

Aquest article també ha de desembocar. En aquest punt és quan entrem de ple en la tensió que planteja la paradoxa: la competició entre els dos rius germans, cursada amb accions i moviments ben diferents, ha buscat bàsicament, essencialment, la fixació. Una primera fixació que es tradueix en l'aturada física que el Ter ha de fer a Ripoll per esperar el Freser; però també una fixació simbòlica molt més duradora i transcendent, la del nom. Allò que és mòbil i fluent malda per fixar-se, de la mateixa manera que el Puigmal immoble acabava traslladant-se.

Sospito que aquesta línia d'anàlisi, que posa en relleu la tensió paradoxal entre dinàmica i estatisme, es podria resseguir amb relativa facilitat en una part important de la producció verdagueriana, especialment la de la dècada

1886-1896. Em sembla que, productiva com és, és també indicadora de la irresolució d'un poeta que cerca en els elements naturals una clau humana per a un món canviant i inestable. Al cap i a la fi, ell mateix introduïa en el diàleg de *Los dos Campanars*, afegit al *Canigó*, el vers sentenciós «lo que un segle bastí, l'altre ho aterra / mes resta sempre el monument de Déu», justament a les envistes d'una empresa de "restauració" que volia tornar a aixecar allò que, tan simbòlicament, a Ripoll s'havia aterrat.

Imatges de Ripoll reproduïdes a "La Ilustración Hispano-Americana" el 4 d'abril de 1886, amb motiu de l'inici de la restauració del temple del monestir

Referències bibliogràfiques

- Arimany: Arimany, Miquel. *Aspectes de nova observació en l'obra poètica de Jacint Verdaguer*. Pròleg de Joan Torrent i Fàbregas. Miquel Arimany, Editor, Barcelona, 1986.
- Aires: Verdaguer, mossèn Jacint, *Ayres del Montseny: Poesies de _____ ab ilustracions de S. Gómez, M. Urgell, Ll. Graner, J. Triadó, A. Solé, F. Sardà, J. Primo, S. Junyent, J. Vilallonga, y J. Brull*. Joventut, Barcelona, 1901.
- Casacuberta: Casacuberta, Josep M^a, *Estudis sobre Verdaguer*. Pròleg de Joan Torrent i Fàbregas; recopilació i notes de Ricard Torrents. Eumo-Barcino-IEC, Vic-Barcelona, 1986.
- CASACUBERTA-TORRENT 1971: Casacuberta, Josep Maria; & Torrent, Joan. *Epistolari de Jacint Verdaguer*. Vol. 3. Editorial Barcino. (Biblioteca Verdageriana, 8), Barcelona.
- CASACUBERTA-TORRENT 1977: Casacuberta, Josep Maria; & Torrent, Joan. *Epistolari de Jacint Verdaguer*. Vol. 5. Editorial Barcino. (Biblioteca Verdageriana, 10), Barcelona.
- GAROLERA 1992: Verdaguer, Jacint. *Excursions i viatges* [ed. a cura de Narcís Garolera] volum 3. Editorial Barcino (Biblioteca Verdageriana, 21), Barcelona.
- GAROLERA 1995: Verdaguer, Jacint, *Canigó* [ed. a cura de Narcís Garolera]. Quaderns Crema (Sèrie Gran, 16), Barcelona.
- Miralles: Miralles, Carles, "Entre èpica i lírica", *Serra d'Or*, 506 (febrer 2002), p. 30-32.
- OCEP: *Obres completes. Edició Popular*. Publicacions de la Il·lustració Catalana, Barcelona, 1913-1925. V. 26: *Discursos-Articles-Prolechs*, s.d.; V.29: *Jovenívoles*, s.d.
- Pàtria: VERDAGUER, mossèn Jacint, *Pàtria: poesies de _____ amb un pròlech de mossèn Jaume Collell*. A. Verdaguer – R Casals, Barcelona, 1888.
- TORRENTS 1995: Torrents, Ricard, *Verdaguer: estudis i aproximacions*. Pròleg de Joaquim Molas. Eumo, Vic.
- TORRENTS 2002: Torrents, Ricard, *Verdaguer: un poeta per a un poble*. Eumo, Vic.

